

Петро ШКРАБ'ЮК

ЧОТИРНАДЦЯТЬ ГОЛОСІВ ПРАВДИ, АБО ЗУСТРІЧІ НА ПОГРАНИЧЧІ

[Рец. на]: Потенціал слова. Міжнародні відносини і комунікація: стан і перспективи: кол. монографія / [А. Лельонек, Й. Лось, Д. Матерняк, Т. Лильо та ін.; за наук. ред. д-ра А. Лельонека]. – Варшава; Львів: ПАІС, 2016. – 504 с.

“Першою жертвою війни завжди є правда”.

Слова Джозефа Редьярда Кіплінга польський дослідник Адам Лельонек взяв за епіграф до своєї статті про інформаційну війну – і ці слова англійського класика можуть слугувати ключем до всіх публікацій Збірника. Воістину, ще ніколи засоби масової інформації не мали такого визначального впливу на свідомість людини як сьогодні – впливу позитивного і, навпаки, негативного. Тобто впливу на правду.

Приклад конструктивного впливу – висвітлення перебігу Помаранчевої революції, а згодом Революції гідності. Із завмиранням серця ми прикипали поглядом до телеекрана, навч бачили і переживали вируюче людське море на Євромайдані у столиці, слухали полум'яні виступи політиків, промовців із гущі народу, коментарі політологів, журналістів. Традиційно зразковим тут був П'ятий канал, який не випадково назвали “каналом чесних новин”.

Події в Києві, Львові та інших містах України, передані також по радіо і висвітлені в пресі, їх відлуння у світі, передусім у солідарній Польщі, активували нашу віру, енергію, волю, – і ми сідали в поїзди, автобуси, автомобілі, квапилися підтримати краян, надто ж після перших кривавих розправ євромайданівців.

ЗМІ об'єктивно – по змозі та доступності до інформації:

– висвітлювали й інспіровані владою антимайдани, тітушок, розстріл Небесної Сотні, а потім – події в Криму та Донбасі, жертвність добровольчих батальйонів, які фактично з Майдану (або під впливом Майдану) подалися на схід країни – і стримали московську навалу; безприкладний героїзм “кіборгів” – захисників Донецького аеропорту. Одне тільки військово-патріотичне ток-шоу Ахтема Сеїтаблаєва про наших героїв “Хоробрі серця” – варте якнайвищої похвали.

– сприяли об'єднанню людей та їхніх рішучих дій задля перемоги. Повалення беззбройними людьми наскрізь корумпованої, мафіозної влади, причому в межах великої держави, – факт *в історії світу безпрецедентний* (тут і далі курсив мій – *П. Ш.*), досі повністю не усвідомлений і не осмислений. Тільки з дистанції часу можна буде побачити велич народу, який прагне жити гідно і не шкодує для цього життя.

Цей вступ наведено, аби відтінити той суцільний негатив, яким ЗМІ Російської Федерації зомбували суспільство під час Євромайдану (та й значно раніше), відтак у період окупації Криму і війни на сході України – т. зв. АТО. І головню на цьому зосередили свою увагу наші друзі – польські дослідники. Тим-то повернемось до публікації А. Лельонека, чиї роздуми виходять за рамки української, зрештою й польської, тематики, що засвідчує вже сама назва теми – “Інформаційна війна, інформаційні і психологічні операції: поняття, методи і застосування”.

Інформаційна війна, зазначає автор, провадиться задля набуття інформаційної переваги над супротивником; для цього використовується безліч форм, методів, засобів маніпулювання свідомістю. Для унаочнення подані детальні таблиці, малюнки, які у вигляді численних тез вказують на основні напрямки фізичного, психічного та “м’якого” впливу на людину.

Аналіз ґрунтується на поважній науковій базі. Посилаючись на Вільгельма Швартау, дослідник вказує на три рівні інформаційної війни (ІВ): особистий, корпоративний і глобальний. “Такий поділ, – пише А. Лельонек, – може бути доповнений іншими площинами: цивільною і військовою”.

У глобальному контексті ІВ є різновидом “м’якої” війни. Це подання через ЗМІ, особливо через телебачення, неправдивої інформації, яка спотворює справжню картину дійсності, нав’язує фальшиве сприйняття політичних лідерів та їхньої діяльності; у військовій сфері дезінформація покликана створювати хаос та деморалізувати підрозділи. Дослідник додає, що методи ІВ можуть “також використовуватися в своїй державі проти власного суспільства для маніпулювання громадською думкою” (що й бачимо на прикладі РФ – *П. III*).

Основний компонент ІВ – “позавійськовий”. Тим-то його значно складніше завважити. Це стосується всіх площин, на яких можна вести ІВ – від особистої до глобальної. Скажімо, дії *опосередковані*. Назагал вони розраховані на довгострокову перспективу. Це фінансування *грантів*, стипендіальних та науково-дослідних програм, інші форми матеріальної підтримки студентів, науковців, фахівців, журналістів, митців, як-от видання книжок, сприяння у налагодженні контактів у різних галузях. Це також обмін студентами, експертами, проведення конференцій, симпозіумів, фестивалів, політичні зустрічі, особисті взаємини тощо – і все це на користь тієї чи іншої сторони, на зміцнення її життєздатності.

Наведені польським дослідником факти особливо важливі й актуальні в контексті українських реалій, коли тисячі найздібніших учених чи випускників вишів змушені виїжджати з України, віддавати свої знання і таланти для науково-технічного чи економічно-промислового посилення і так потужних державю. З причин об’єктивних (часто-густо й суб’єктивних), економічних, але триває процес *вимивання* з України молоді еліти, що ослаблює країну і віддаляє час її жаданого розквіту.

Отже, інформаційна війна триває. А значить, триває “корумповання політиків, урядовців, військових структур, журналістів, працівників фінансового сектора, експертів, громадських діячів, активістів чи людей культури і науки – як у формі прямої фінансової подяки, так і опосередковано (допомога в кар’єрному рості, пропонування посад у підлеглих фірмах приватного сектора чи міжнародних структурах)”.

З цього випливає, що й гонитва за грантами та їх виділення нашим країнам – теж форма підкупу й корупції?

Грунтовну, з належними висновками й бібліографією публікацію А. Лельонека доповнює і розширює стаття Даріуша Матерняка, яку теж присвячено проблемі інформаційної війни, але вже в контексті України, звертаючи увагу на “новий характер загрози і можливості реагування” в умовах цієї війни.

Д. Матерняк нагадує нам, що вже в стародавні часи під час збройних конфліктів ворогуючі табори послуговувалися технологіями дезінформації та дезорієнтації один одного. Він згадує китайського теоретика військової справи Сунь-Цзи, який жив дві з половиною тисячі років тому (544–496 до н. Хр.). Цей стратег і мислитель, сучасник Конфуція, залишив нащадкам трактат “Військове мистецтво”, в якому по-своєму виклав основи інформаційної війни, зазначаючи, що “війна – це мистецтво введення в оману”. Сучасний термін “інформаційна війна” виник недавно – у 90-х роках ХХ ст. завдяки книзі В. Швартау, яка так і називається “Інформаційна війна” (“Information Warfare”).

Ще раз переконуємося, що нема нічого нового під сонцем, що людина та її войовничість незмінні. Однак тільки зараз, з розвитком ЗМІ, радіо, телебачення, а надто Інтернету, фальшива інформація виливається на величезні території і верстви населення, причому суть електронних і паперових рупорів пропаганди “не зводиться лише до створення і поширення неправдивої інформації як такої, а полягає в створенні *альтернативних моделей реальності*, яка, хоч у багатьох точках не співпадає з правдою, в ситуації відсутності альтернативних джерел інформації і відсутності її перевірки може сприйматися і сприймається як фактичний стан”.

Д. Матерняк добре обізнаний з воєнними діями на сході України, він посилається на книгу українського політолога Євгена Магди “Гібридна війна: Пережити і перемогти”, аналізує ІВ як інструмент зовнішньої політики Росії, зазначаючи, що елементи війни словом використовуються в політичній, дипломатичній, економічній, суспільній (можна додати: культурній, релігійній – *П. Ш.*) та інших площинах. “Проте, – наголошує дослідник, – найважливішим елементом російської стратегії інформаційної війни, яка ведеться проти України, є *ЗМІ глобальної дальності*, в тому числі телебачення “Russia Today”, яке виходить англійською, іспанською чи арабською мовами”. А це 150 млн глядачів, зокрема більшість з країн Західної Європи, США.

Телекомпанія RT, звісно, має антиукраїнське спрямування, подає російську версію щодо Донбасу як єдино правильну, – і глядачі, не маючи альтернативних джерел інформування, змушені вірити промосковським фейкам (побрехенькам).

Прикро читати в цій статті назву розділу “Україна: втрачений Донбас”. Але – поки що! – так і є. І тому, що “питання ведення відповідної інформаційної політики держави занедбували – і це майже в кожній сфері і на кожному рівні”. Результат навіч: поява “зелених чоловічків” спершу в Криму, відтак у Луганській та Донецькій областях. У зв’язку з українськими уроками Д. Матерняк торкається і проблем Польщі, зосібно й провокації російських мотоциклістів – “нічних вовків”, яких так і не впустили до країни.

Який же захист від російської ІВ? Функціонування незалежних громадських ЗМІ, зазначає польський автор, подання правдивої інформації, яку можна перевірити, державницький підхід до охорони свого інформаційного простору. І, безумовно, небайдужість.

Натомість Альберт Швайтцер (Фундація “Енергія для Європи”) розглянув інший аспект ІВ. “Російська теорія інформаційних воєн, – пише він, – має довгу

традицію. Вона виводиться безпосередньо з теорії «спецпропаганди», яку як окремий предмет почали викладати в 1942 році у Військовому інституті іноземних мов. І викладати безпосередньо як дипломатам, так і офіцерам розвідницьких служб, котрі тісно співпрацюють за кордоном; це дозволяє ефективно провадити пропаганду чи сяти дезінформацію в будь-якому куточку світу”.

А. Швайтцер назвав низку служб, управлінь, науково-дослідних інститутів, відомчих і позавідомчих вузів, академій, кафедр, в яких діють програми навчання інформаційної безпеки, а точніше – інформаційних воєн. Створено навіть Науково-методичне товариство вищих навчальних закладів Російської Федерації, яке об’єднує 74 науково-методичні центри. І це ще не все. “На даний момент понад 100 науково-аналітичних центрів навчають спеціалістів предмету «інформаційна війна»”. Нам, українцям, можна хіба що позаздрити такій увазі російських спецслужб до вивчення теорії ІВ, а потім втілення її на практиці.

Пропаганду А. Швайтцер ділить на вісім категорій: політичну, релігійну, моральну, економічну, суспільну, дипломатичну, мілітарну та диверсійну. Три останні є найважливішими. Мета дипломатичної – виправдання перед державними очільниками й народами агресії, наразі російської, апологія її. Мілітарна категорія – це сфера пропаганди, спрямована на деморалізацію супротивника, моральне заохочення союзника в часі конфлікту.

Особливою формою пропаганди є диверсійна категорія, яку часто застосовують ЗМІ. Її завдання, пояснює автор, полягає у *відвертанні уваги суспільства* від деяких починань уряду; це також бої биків, спортивні матчі, популярні телесеріали. Приклад – показ на телеекранах Європи і коментування дій російських мотоциклістів, які нібито бажали вшанувати пам’ять жертв Другої світової війни, тоді як “російсько-український кордон перетинали товарні потяги, в яких знаходилася військова техніка і солдати без ідентифікуючих емблем”.

Останню главу статті А. Швайтцер назвав інтригуюче – “Інформаційна Четверта світова війна”. Автор має на увазі дві війни світові, третю – холодну, четверту – інформаційну. Кремль переконує своїх громадян, що на Росію напали, і вона лише обороняється. Громадяни в це вірять, вірять у те, що їхня країна оточена ворогами.

Як і Д. Матерняк, А. Швайтцер не оминув і проблем Польщі, позаяк “Російська Федерація веде послідовну гру, яка полягає в поділі польського суспільства і досконало знає, що поляки (а не тільки українці! – П. Ш.) радо сваряться між собою. Тому так легко їм вдалося підігрівати конфлікти на тлі смоленської катастрофи (справа уламків літака) чи політики щодо України (УПА)”. Показово і те, що в структурі Головного розвідувального управління РФ існує окремий департамент, який займається виключно однією державою, і цією державою є Республіка Польща.

“Правда як знаряддя боротьби з гібридною війною” – так назвав свою статтю редактор головного порталу БізнесАшепт Войцех Якубик. Він пояснює, що таке гібридна війна в сучасних умовах, що “гібридний конфлікт ведеться за допомогою нетипових засобів. Це фактично війна, яку формально не оголосили”. Творець такої воєнної доктрини знову ж таки (про нього вже згадував Д. Матерняк) Сунь-Цзи, який рекомендував у воєнних діях *еластичність*, поділ, перегруповування військ, які – коли це вигідно – рухаються вперед, то розпорошуючись, то об’єднуючись наново.

В. Якубик висловив чимало слушних думок про те, що мета Путіна – розтягування конфлікту на всю сферу транзитних газопроводів, щоб, у разі припинення доставки, перекласти провину на своїх найманців-бойовиків; супутня мета – перемога проросійських сил в Україні, а також поділ Заходу на друзів і ворогів. Проте останній (ЄС, НАТО) почав усвідомлювати загрози гібридної війни – і насамперед в економічному секторі та кіберпросторі.

Ставлення Заходу до війни на сході України аналізує і Даніель Челіговський (фондація Центру досліджень “Польща–Україна”). У статті “Російсько-український конфлікт устами Європейського Союзу” він констатує, що ЄС не зумів виробити єдиного підходу щодо ситуації в Україні. Між окремими інституціями є суттєві розбіжності. Найбільш “проукраїнським” з самого початку війни (АТО) виявився Європарламент, зараз він прямо вказує на Росію як на окупанта. Критичну стосовно Росії позицію виявляє очільник Європейської Ради, поляк Дональд Туск; м’якше, ніж її попередниця Кетрін Ештон, ставиться до Путіна новий Верховний представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Федеріка Могеріні.

Дуже доречною для продовження європейської теми є стаття завідувача кафедри зарубіжної преси та інформації Львівського національного університету ім. Івана Франка професора Йосипа Лося. Відомий викладач і публіцист на прикладі польської та української преси проаналізував релігійний і культурний аспекти публіцистики в її сучасному та ретроспективному вимірах.

“Досвід «вищої ліги» журналістики – світоглядної публіцистики – засвідчує, – пише автор, – **високий рівень аргументації** (тут і нижче – виділення Й. Лося – *П. Ш.*) статей, концептуальних інтерв’ю, есе, коментарів, художніх репортажів, «круглих столів» доволі часто є **практичним доповненням наукових досліджень**”. І посилається на фундатора світоглядної публіцистики, філософа Миколу Шлемкевича, який заснував у Чикаго Науково-публіцистичний інститут й упродовж 1953–1966 років видавав універсальний журнал “Листи до приятелів”, що відзначався саме цими прикметами: аргументацією, науковим підходом до подій та явищ суспільно-політичного й культурного життя – і не лише української діаспори.

Й. Лось залучає у “співавтори” десятки видатних імен світової історії, як-от Папа Іван Павло II, Едмунд Берк, Карлейль, Джузеппе Мацціні, Томаш Масарик, Габріель Гарсія Маркес, з українців Тарас Шевченко, Іван Франко, з поляків – публіцисти Міхал Плоцінський, Анджей Новак, Томаш Кшижаць (список ними не вичерпується), аби довести, що “світ увійшов у фазу брутальної геополітики”, що п’ятсотлітнє домінування Заходу добігло кінця, Європі бракує візії прийдешнього. Тим-то необхідно переосмислити дороговкази. А це не надсучасні технології, не комерційно-маніпулятивні орієнтири, які роз’єднують, ні! – “гармонізувати буття може лише духовність. **Лише на трансцендентному фундаменті спільних вартостей можлива успішна Європа**”.

Звідси висока відповідальність працівників ЗМІ. “Слово журналіста, що пробуджує Боготвірне в людині, забезпечує йому добре ім’я, яке залишається в роду і в історії. Тому журналіст як апостол істини повинен володіти такими якостями: релігійне наснаження, філософське розуміння, системне (наукове) мислення”.

Якщо публікація Й. Лося являє собою художньо-науковий, насичений фактами й емоціями есей, то стаття “Масова комунікація та ідеологія: специфіка

взаємовідношень”, яку подав Тарас Лильо, строго академічна. Автор розглянув, за його ж словами, “комунікативну природу ідеології та її здатність бути своєрідним медіатором між ідеологічними засадами (теорією) та політичною практикою”; він же “доводить, що основні парадигми дослідження комунікації ідеологічно марковані”. Скажімо, панівна на Заході ідеологія ґрунтується на цінностях ліберально-плюрастичної демократії, хоча інші дослідники заперечують її.

Т. Лильо повертає нас у 1796 р., коли вийшла праця французького філософа Антуана де Тресі “Елементи ідеології” – і відтоді поняття “ідеологія” увійшло в науковий та суспільно-політичний обіг. Дослідник розглядає це поняття в його теоретичному і практичному вимірах, а також в історичному ракурсі, виявивши глибоке знання теми й оперуючи даними від Платона й Арістотеля – до Маркса й численних авторів нашого часу.

Щодо теорії комунікації, то, цитуючи Ніну Зражевську, Т. Лильо наголошує, що більшість дослідників сходяться на тому, що “масові комунікації підтримують статус-кво у суспільстві і формують одночасно таку позицію, котра *потребує саме тих цінностей і такої культури, яка відповідає більшості*”. Це, зауважу, яскраво видно на прикладі Російської Федерації, 87 відсотків населення якої нібито зазомбовані пропагандою та ЗМІ, а насправді вони вірять або хочуть вірити в явну брехню стосовно війни в Україні – такий вже в них імперський менталітет.

Доктор наук із соціальних комунікацій Мар’ян Житанюк розглянув проблему медіатексту в концепті лінгвосоціокультурних моделей. Вчений відштовхується від двох моделей, які спроектувала мовознавець і християнський мислитель (вже, на жаль, покійна) Ольга Федик про гармонію людини з навколишнім світом і Богом, яка щораз порушується. Наслідок цього – криза світової, морально zdeґрадованої журналістики. Бо не тільки російські ЗМІ вдаються до тероризування словом і кадром, як-от підлі постановочні кадри-фейки з нібито розп’ятим українськими воїнами хлопчиком, – а й американські, котрі показали кадри бойових дій в Афганістані, яких насправді не було, – їх просто за великі гроші в жовтні 2001 року “організували”: начебто між собою билися союзники – моджахеди і таліби.

М. Житарюк подає (в малюнках) та аналізує моделі інших дослідників і приходить до висновку, що криза світової журналістики спричинена підміною адекватного сприйняття світу та подій у ньому трансцендентними (тут – вигаданими) реальностями. Невдовзі споживач інформації не зможе відрізнити істину від фальші, живу дійсність від мертвої віртуальності.

Дослідниця Галина Лильо розглянула особливості трансформації у 2013–2015 роках концепту “патріотизм”. Матеріалом для дослідження вона обрала Facebook, оскільки ця соціальна мережа, за її спостереженням, “мала найбільший вплив на горизонтальну організацію суспільства в період Євромайдану, Революції гідності та агресії Росії”, хоча не менший вплив, а може, й більший, мало телебачення – надто ж у віддалених районах і в тих глядачів, хто не послуговується Фейсбуком.

Г. Лильо навела промовисті показники зростання національної самосвідомості упродовж трьох літ. У 2010–2011 роках 54,6 % української молоді не вважали себе патріотами. І от соціологічне дослідження Центру Разумкова з 21 по 25 грудня 2013 року: 92,6 % громадян України, причому в усіх регіонах, сприймали Україну як свою Батьківщину, а безпосередньо патріотами себе визнали 84,5 % опитаних!

Безперечно, цьому сприяло висвітлення гарячих подій на Євромайдані на телеекранах, зокрема на П'ятому каналі, про що вже була мова на початку цього огляду, та особливим способом – у Facebook, адже саме заклики до революцій за посередництвом цієї соціальної мережі призвели до подій в Єгипті 2011 року, відтак у Вірменії й Туреччині (2015).

В окремий блок можна виділити публікації про публіцистику і публіцистів, серед яких історики та письменники, наприклад, Іван Лисяк-Рудницький, Клайв Стейплз Льюїс чи Мосез Йозеф Рот.

Проблему публіцистики (у порівнянні з *новинною* журналістикою) розглядає дослідниця і викладач кафедри зарубіжної преси та інформації Ольга Квасниця. Новинна журналістика у її трактуванні – це факти без коментарів (оцінок і висновків), але факти точні, інформація – оперативна, яка відображає позицію *всіх* сторін щодо конфлікту або тої чи іншої події. І все ж наприкінці статті авторка погоджується з тим, що “новинна журналістика (...) спроможна не лише інформувати, а й маніпулювати суспільною думкою, спрощувати порядок денний новин”.

А що ж публіцистика? Публіцистика здатна опонувати новинній журналістиці, себто зрівноважувати факти роздумами та аргументами, ясністю викладу і чіткими акцентами. “Отже, публіцистика, а ширше журналістика, – підсумовує О. Квасниця, – стає засобом розбудови особистості, її світоглядних горизонтів, сферою суспільного солідаризму, засобом культурно-цивілізаційного діалогу”.

Свої міркування О. Квасниця погоджує з такими знаменитими постатями, як Володимир Здоровега, Микола Шлемкевич, Євген Сверстюк, Сергій Кримський, Йосип Лось, а із зарубіжних авторів – Нік Дейвіс, Зігфريد Вайшенберг, Наталя Лігачова.

Викладач кафедри Андрій Мельник на прикладі есеїв І. Лисяка-Рудницького та Сергія Аверинцева виправдовує раціональність як етичну норму публіциста, тобто стверджує, що його раціональна позиція – це вияв не лише інтелектуальних здібностей, але й відповідальність із погляду етики. В той же час ці два автори “своїми апологіями розуму демонструють, що такий тип раціоналізму, який доводить декартівське *cogito* до абсурду, відкидаючи *позараціональні* сфери життя, неминуче зазнає поразки. Розум, у якого нема мети, – крім самого себе, – легко збити на манівці”.

Ірину Лазуркевич зацікавила публіцистика письменника-богослова К. С. Льюїса та критика ним “міфу еволюціонізму” і філософії прогресизму. І хоча він, пише І. Лазуркевич, “не зруйнував основи цієї філософії, проте вказав на її небезпеки й облуду. Льюїс “пропонує поступ як акт повернення до ідеалу (...), до Абсолюту та об’єктивних вартостей”.

Ще одна талановита дослідниця, Олеся Яремчук, проаналізувала журналістську творчість М. Й. Рота, німецькомовного журналіста й письменника, уродженця українських Бродів, який восени 1926 року побував у Росії, Азербайджані, на Кавказі. І опублікував у “Frankfurter Zeitung” вісімнадцять знущальних із більшовицької влади репортажів.

Дослідження О. Квасниці, А. Мельника, І. Лазуркевич, О. Яремчук теж вписуються в загальну ідейно-тематичну канву Збірника, розширюють його змістовий пейзаж, як і дещо несподівана, але актуальна стаття Юрія Мельника про “Ісламську державу Іраку та Сирії”, синоніми якої – “Ісламська держава”, “Даеш”, ІДІЛ, ІД, що взяла під контроль окремі території Іраку та Сирії, проголосивши там халіфат.

Ю. Мельник зупиняється на безпрецедентній медійній активності ІД. “До ІД, – наголошує він, – жодна інша терористична організація в історії не приділяла більше уваги інформаційному складнику своєї діяльності”. І ця активність вельми успішна. Проте погрози спікера ІД багатьом країнам, народам, конфесіям, страти невинних людей в Афганістані – все це витворює зворотну реакцію, відвертає від ІД евентуальних прихильників.

Аналогія з інформаційною (і гарячою) війною, яку веде проти України Росія, – очевидна. І цей Збірник, в якому беруть участь науковці двох країн, може стати цінним посібником для українських державців, політологів і всіх, кого непокоїть нинішня ситуація на сході держави.

Воістину, “пізнаєте правду, і правда визволить вас”. Сентенція апостола Йоана (її нагадав у своєму есеї професор Й. Лось) сьогодні актуальна як ніколи.